

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ЭС ТУТУМДУ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ****ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПАМЯТИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ****FEATURES OF MEMORY DEVELOPMENT IN ELEMENTARY SCHOOL**

Аннотация. Бул макалада башталгыч мектепте эс тутумду өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү талдоого алынат. Автор кенже мектеп окуучусунун эс тутуму билим берүү таанып-билүү иш-аракетинин негизги психологиялык компоненти экенин белгилейт. Мындан тышкары, эс тутумду атайын эстеп калууга багытталган өз алдынча мнемоникалык иш катары карайт.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности развития памяти в начальной школе. Автор отмечает, что память младшего школьника является основным психологическим компонентом учебно-познавательной деятельности. Кроме того, он рассматривает память как самостоятельную мнемоническую деятельность, направленную именно на запоминание.

Abstract. This article analyzes the features of memory development in primary school. The author notes that the memory of a junior high school student is the main psychological component of educational cognitive activity. In addition, it considers memory as an independent mnemonic activity aimed specifically at remembering.

Түйүндүү сөздөр: башталгыч мектеп, кенже мектеп окуучусу, мнемотехника, өнүктүрүү, эс тутум.

Ключевые слова: начальная школа, младший школьник, мнемотехника, развитие, память.

Keywords: elementary school, junior high school student, mnemonics, development, memory

Психология-педагогикалык илим 6 жаштан 10 жашка чейинки башталгыч мектеп курагын сүрөттөйт. Бул мезгил мектеп окуучуларынын башталгыч мектепте 1-класстан 4-класска чейинки билим алуу мезгилине туура келет. Педагогика илиминде башталгыч мектеп жашы балдардын окуу процессине, ошондой эле инсандык өнүгүүсүнө биринчи кадамы болуп саналат. Мектепке чейинки курактагы балдардын эс тутумунун өзгөчө өнүгүү даражасы бар [1]. Бала бакчадагы педагогикалык иш процессинде баланын эс тутуму жаңы өзгөчөлүктөргө ээ болуп, тыгызыраак болот. Сөздүк-логикалык, семантикалык жаттоо ролу начар, бирок көз менен кабыл алынган предметтердин эс тутумуна өзгөчө таасири бар. Бала бакчада билим берүүнүн эң башталышында эс тутум иш-аракети көргөзмө материалды үйрөнүүгө негизделет. Жеткиликтүү объекттер эсинде сүрөттөрдү, окуяларды, жүздөрдү жана фактыларды сактап, жакшыраак эсте калат.

Башталгыч класстын балдарынын көйгөйлөрүн жана өнүгүүсүн изилдеген окумуштуулардын көбү мектеп окуучуларынын эс тутумунун өнүгүшү темасына тигил же бул түрдө токтолушкан. Советтик психолог А. Смирнов мектепке чейинки курактан баштап, башталгыч мектеп жылдарында эс тутум негизги жаңы формацияларга дуушар болот деп ырастайт. Кичинекей мектеп окуучулары окуу процессине кирүүсүнө байланыштуу маалыматты жаттоо жана кайра чыгарууда жаңы жөндөмдөрүн көрсөтүшөт. Практикада адамдын мектепке чейинки курактагы майда-чүйдөсүнө чейин эстеп калуусу

кыйын, бирок керек болсо ар бир адам башталгыч мектептен эң таасирдүү учурларды эстеп калат [7].

Педагог-психолог А.Н. Леонтьев өзүнүн изилдөөлөрүндө башталгыч мектеп курагындагы балдардын эс тутумунун визуалдык-сүрөттүү түрү эң өнүккөн, мисалы, конкреттүү маалымат же беттер деген жыйынтыкка келген. Окуу-тарбия процессинин татаалдашуусунан сөздүк-логикалык эс тутум да өнүгүп, мисалы, сүрөттөмө же аңгеме үчүн, баштайт [4].

Башка педагогикалык психолог Л. Выготский кенже мектеп окуучуларынын оюндан билим берүү ишмердигине өткөндөн кийин эс тутумунун касиеттеринин өзгөрүшүн сүрөттөйт. Концентрациялоо жөндөмдүүлүгү ар бир курста өсөт, эс тутумунун мүмкүнчүлүктөрү да жогорулайт. Окуучулар башталгыч мектепке киргенден кийин дагы бир касиет пайда болот – узак мөөнөттүү эс тутум [2].

Башталгыч класстагы балдардын эс тутум процесстерин изилдөөгө кошкон эң маанилүү салымдардын катарында немис эксперименталдык психологу Герман Эббингаузен сандык изилдөө методдорунун алкагын колдонгон. Алынган маалыматтарга, ошондой эле Эббингаузендин методдорунун бүткүл структурасына таянып, педагогика илими башталгыч мектеп окуучуларынын эс тутуму жаатындагы изилдөөлөрдү улантты. Башталгыч класстын балдарынын эс тутумун изилдөөдөгү негизги жетишкендик катары ыктыярдуу жана эркин жаттоолорду талдоо эсептелет. Бул салыштырма талдоо Эббингаузен методдоруна негизделген, мисалы, П.И. Зинченко жана А. Смирнов жасаган изилдөө [3; 7].

П.И. Зинченко бир жолу кичүү мектеп окуучусунун эс тутуму, мектеп жашына чейинки балдардагыдай эле, азыраак болсо да, эркин мүнөзгө ээ деп ырастады. Бул окуучу эч нерсени үйрөнүү же эстеп калуу максатын койбогонунан кабар берет. Көбүнчө жаттоо студенттин каалоосуна карабастан ишке ашат жана так ошол көз ирмемдер күчтүү эмоционалдык тондорго ээ. Окуучулар алардын дайыма көңүлүн эмнеге бурганын, алар үчүн эмнелер актуалдуу жана кызыктуу экенин эстеп калышат [3].

Психолог-педагог А.Н. Леонтьев өзүнүн эмгектеринде тигил же бул курактагы эркин көңүл буруунун сапаты окуучулардын бул объектилер менен, мейли алар сүрөт, предмет, кубулуш ж. Мисал катары сүрөттөлүштөр менен иштөө болот: балдар сүрөттөр менен практикалык иш-аракеттерди жасоодо көбүрөөк эстеп калышат, мисалы, бала сүрөттү жөн эле карап койгондон айырмаланып, аларды белгилүү бир тартипте жайгаштыруу [4].

А. Смирнов окуу жагынан кенже мектеп окуучуларынын ыктыярдуу жана эркин жаттоосун сүрөттөйт. Автор окуучулар эстөө аркылуу ыктыярдуу көңүл бурууга жетишет деп эсептеген [7]. Маалыматты жаттоо жок болгон учурда окуучулар ыктыярдуу эс тутумга келе алышпайт, ошону менен маалыматты өздөштүрбөй калышат. Ошондой эле, жаштар өздөрүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрүнөн улам чондор андан эстеп коюуну талап кылган маалыматты көп учурда эстей алышпайт.

Эс тутумдун негизги мүнөздөмөлөрү алардын туруктуулугуна жана жогорку өнүгүүсүнө билим берүү процессинин аркасында ээ болот. Башталгыч класстын окуучулары мнемоникалык тапшырмалардын өз алдынча окуудагы маанилүүлүгүн түшүнө башташат [6]. Окуучу аны башка көйгөйлөрдөн ажырата билүү жөндөмүнө ээ болот. Биринчи класста окуп жүргөндө окуучу маалыматты жатка үйрөнүү менен бирге бир нерсени үйрөнүү жана эстеп калуу зарылдыгына туш болот.

Башталгыч мектепте эс тутумду сактоо боюнча билим берүү иш-чаралары барган сайын маңыздуу жана ыктыярдуу болуп баратат. Бул кубулуштардын негизги көрсөткүчтөрү болуп баланын эркин катышуусу менен эстеп калуу, изилденип жаткан

маалыматтын бөлүктөрүн түшүнүү, жаттоо планын түзүү, эстеп калуу үчүн маалыматты кайталоо жана кайра чыгаруу эсептелет [2].

Окумуштуулардын жогоруда баяндалган изилдөөлөрүнө жана эс тутумдун өзгөчөлүктөрүнүн өнүгүү өзгөчөлүктөрүнө таянып, башталгыч класстын окуучусунун эс тутуму анын ишмердүүлүгүнүн когнитивдик багыты бар деген жыйынтыкка келүүгө болот. Эгерде 1-класста эске тутуу басымдуу түрдө эркин болсо, анда башталгыч класстын аягында окуучу эрк процесстеринин катышуусу менен өзүнүн жаттоо жөндөмүн колдоно алат. Бул көрүнүш башталгыч класстын окуучусунун өнүгүүсүндөгү эң маанилүү жаңы формациялардын бири болуп эсептелет, анткени кийинчерээк окуу процессинде сөздүк жана логикалык ой жүгүртүүгө басым жасалат.

Окуу мезгилинде кичүү окуучу бир кыйла мазмундуу эс тутумга ээ болот. Д.В. Элкониндин ою боюнча, кенже мектеп окуучусунун окуу процессинде эс тутуму, аны өнүктүрүүнүн эки жолун алат [8]:

1. Вербалдык-логикалык кабыл алуунун ролу жана вербалдык-логикалык ой жүгүртүүнүн эс тутумдун өнүгүшүнө тийгизген таасири жогорулайт;
2. Окуучунун эс тутумун өз убагында башкаруу жана колдонуу жөндөмү калыптанат.

Бирок башталгыч класста эркин эс тутум менен бирге механикалык эс тутум да өнүккөн. Бул көрүнүш окуучунун али максаттарына жараша тапшырмаларды өз алдынча ажырата албагандыгынан келип чыгат, мисалы, эмнени жатка үйрөнүү керек жана эмнени эстеп калуу керек.

Ошол эле учурда ийгиликтүү андан ары билим алуу үчүн окуучу окуу процессинде талап кылынган нерселерди так эстеп, кайра чыгарууну үйрөнүшү керек, мисалы, материалды, далилдерди, схемаларды, ой жүгүртүүлөрдү ж.б..

Кичинекей мектеп окуучуларынын эс тутумунун маанилүү өзгөчөлүгү - жаттоо үчүн максаттарды кое албагандыгы. Бул башталгыч класстын мугалими алмаштырууга тийиш болгон касиет. Окуу процессинде мугалим окуучуларга эстутумду колдонууга максат коюуга үйрөтүшү керек. Окуучу башталгыч класста жаттаган материалдын баары келечекте колдонулат, ошондуктан эстутумду өнүктүрүүнүн ыкмаларын жана каражаттарын тандоо мугалимдин маанилүү милдети болуп саналат.

Көбүнчө заманбап мугалим башталгыч класстын окуучусунун эс тутумун колдоо үчүн ар кандай ыкмаларды колдонуп, ар бир окуучуга же класска өзүнчө ыкмаларды жана каражаттарды тандап алат. Бирок мугалимдер жамааты мнемотехниканы көбүрөөк колдонуп жатышат [4]. Мнемоникалык процесстер аркылуу психофизиология жаттоо, кайра чыгаруу жана сактоо процесстерин түшүнөт. Башталгыч мектеп курагында эң көп көңүл жаттоо процессине бурулуп, өнүгөт. Материалды же маалыматты талдоо менен, балдар көбүнчө жаттап алууну маңыздуу кылуу үчүн өздөрүнүн өнүккөн жаттоо жөндөмдөрүн колдонушат. Кээде кичүү мектеп окуучулары эстеп калуу үчүн сүрөттөрдү, схемаларды жана иллюстрацияларды колдонушат. Мындай ыкманын натыйжасында окуучулар өз аракеттерин башкаруу жөндөмүн өзүнө сиңирет [5].

Башталгыч класстын окуучусунун өнүгүшүндө пайда болгон психикалык өзгөрүүлөр, анын ичинде бардык жаңы оорулар пайда болгон когнитивдик процесстердин негизи болуп эсептелет. Бул процесстердин бири – жаттоо. Бала башталгыч мектеп курагында ыктыярдуу аракеттер аркылуу маалыматты эстеп калуу аракетин көрсөтө баштайт. Башталгыч класста окуучу өз ыктыяры менен эстеп калууга жана объекттерге көңүл бурууга үйрөнөт. Өзгөчө маанилүү жаңы өнүгүү - бул максат коюуга болгон каалоо. Бул учурда окуучу көбүнчө мнемотехникага кайрылат [5].

Кенже мектеп окуучусунун психикалык процесстерин өнүктүрүүдө мугалим умтулушу керек болгон негизги натыйжа – жаттоо, аргументтөө, материалды кайра чыгаруу, ой жүгүртүү жөндөмдөрүн калыптандыруу. Ошол эле учурда мугалим окуучуларды ыктыярдуу жаттап калууга кызыктыруучу ыкма катары максат коюунун маанисин түшүнүшү керек. Эреже катары, материал жакын арада андан ары үйрөнүү үчүн керек болот деп ишенген окуучу бул материалды материалга карата мотивациясы иштелип чыга электерге караганда тезирээк эстеп калат.

Башталгыч класстын мугалиминин милдеттеринин бири – балдарды мнемотехниканын айрым ыкмаларын колдонууга үйрөтүү [4]. Бул, биринчиден, тексти семантикалык бөлүктөргө бөлүү (көбүнчө аларга аталыштарды түзүү, план түзүү), негизги семантикалык линияларга көз салуу, семантикалык күчтүү жерлерди же сөздөрдү баса белгилөө, тексттин мурда окуган бөлүктөрүнө кайтуу. алардын мазмунун тактоо, окуган бөлүгүн акыл-эс менен кайра куруу жана аны үн чыгарып ойнотуу жана бардык материалды, ошондой эле эстөөнүн рационалдуу ыкмаларын. Натыйжада, окуу материалы түшүнүлөт, эски менен интеграцияланат жана бала ээ болгон жалпы билим системасына кирет. Мындай мазмундуу материал байланыштар жана маанилер системасынан оңой эле «чыгарылып», кайра жаралат.

Тренингдин башталышында балдарда өзүн-өзү башкаруу начар өнүккөн, аны өркүндөтүү бир нече этаптардан өтөт. Окуучу алгач материалды жаттап жатканда көп жолу гана кайталай алат, андан кийин окуу китебин карап, башкача айтканда таанууну колдонуу менен өзүн башкарганга аракет кылат, андан кийин окуу процессинде кайра чыгаруунун зарылчылыгы калыптанат. Психологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, мындай муктаждык биринчи кезекте ыр жаттоодо пайда болот, ал эми үчүнчү класска келгенде өзүн-өзү башкаруу муктаждыгы пайда болуп, окуучулардын психикалык активдүүлүгү өнүгүп, өркүндөтүлөт: окуу материалы ой жүгүртүү процессинде (жалпылаштырылган, системалаштырылган) иштелип чыгат. андан кийин анын мазмунун ырааттуу түрдө кайра чыгаруу үчүн. Бир катар изилдөөлөр окуучулардын эсинде калган окуу материалын түшүнүүдө кечиктирилген эскерүүнүн өзгөчө ролун баса белгилешет. Эстөө жана өзгөчө кайра чыгаруу процессинде ыктыярдуу эс интенсивдүү өнүгүп, экинчи жана үчүнчү класстарда анын өндүрүмдүүлүгү балдарда эрксиз эстутумга салыштырмалуу бир топ жогорулайт. Бирок, бир катар психологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, келечекте эс тутумдун эки түрү тең бирге өнүгүп, өз ара байланышта болот. Бул ыктыярдуу жаттап алууну өнүктүрүү жана ошого жараша анын ыкмаларын колдоно билүү андан кийин окуу материалынын мазмунун талдап, аны жакшыраак жаттап калууга жардам берери менен түшүндүрүлөт. Жогоруда айтылгандардан көрүнүп тургандай, эс тутум процесстери курактык өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт, аларды билүү жана эске алуу мугалимдин ийгиликтүү окуусун жана окуучулардын психикалык өнүгүүсүн уюштуруусу үчүн зарыл.

Жаттоо үчүн заманбап педагогика шилтеме сигналдары сыяктуу ыкмаларды колдонот. Өзүнүн эмгектеринде биринчилерден болуп эталондук сигналдарды талкуулаган В.Ф. Шаталов жана С.М. Энгейштейн. Бирок күчтүү чекиттерди жана сигналдарды биринчи жолу колдонуу 1946-жылы профессор Н. Барановский тарабынан болгон.

Ошентип, кенже мектеп окуучусунун эс тутуму билим берүү таанып-билүү иш-аракетинин негизги психологиялык компоненти болуп саналат. Мындан тышкары, эс тутумду атайын эстеп калууга багытталган өз алдынча мнемоникалык иш катары кароого болот. Мектепте окуучулар көп көлөмдөгү материалды системалуу түрдө жаттап, андан кийин кайра чыгарышат. Бала мнемобилдик активдүүлүктүн жетишсиздигинен

механикалык жаттоого жакын болот, бул анын эс тутумуна таптакыр мүнөздүү эмес жана эбегейсиз кыйынчылыктарды жаратат. Мугалим ага рационалдуу жаттоо ыкмаларын үйрөткөндө бул кемчилик жоюлат. Окумуштуулар бул иште эки багытты аныкташат: бири – маңыздуу жаттоо ыкмаларын (семантикалык бирдиктерге бөлүү, семантикалык топторго бөлүштүрүү, семантикалык салыштыруу ж.б.) калыптандыруу үчүн маанилүү, башкалары – убакыттын өтүшү менен бөлүштүрүлгөн кайра чыгаруу ыкмаларын, ошондой эле жаттоо натыйжаларын өз алдынча көзөмөлдөө ыкмаларын калыптандыруу үчүн маанилүү.

Адабияттар:

1. Алферов, А. Д. Психология развития школьников: учебное пособие по психологии / А. Д. Алферов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 174 с.
2. Выготский, Л. С. Память и ее развитие в детском возрасте. Психология памяти / Л. С. Выготский / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова // Хрестоматия по психологии – Москва: ЧеРо, 2002. – 617 с.
3. Зинченко, П. И. Непроизвольное запоминание и деятельность. Психология памяти: Хрестоматия / П. И. Зинченко / ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романов. – Москва: ЧеРо, 2000. – 476 с.
4. Леонтьев, А. Н. Развитие высших форм запоминания. Психология памяти: Хрестоматия / А. Н. Леонтьев / ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романов. – Москва: ЧеРо, 2000. – 436 с.
5. Обухова, Л. Ф. Детская возрастная психология: учебное пособие для вузов / Л. Ф. Обухова. – Москва: Педагогическое общество России, 2000. – 184 с.
6. Палагина, Н. Н. Психология развития и возрастная психология: учебное пособие для вузов / Н. Н. Палагина. – Москва: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 234 с.
7. Смирнов, А. А. Психология памяти / А. А. Смирнов. – Москва: Просвещение, 1965. – 317 с.
8. Эльконин, Б.Д. Введение в психологию развития / Б. Д. Эльконин. – Москва, 1995. – 451 с.